ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 159.922.4:316.356.2:796

Usmonova Gulguna Husen qizi,
Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

O‘ZBEK VA XORIJIY SPORTCHILAR OILALARIDA PSIXOLOGIK IQLIM VA QADRIYATLAR TIZIMINING QIYOSIY ETNOPSIXOLOGIK TAHLILI

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek va xorijiy sportchilar oilalarining psixologik iqlimi, oilaviy qadriyatlari hamda ijtimoiy-psixologik xususiyatlari qiyosiy-etnopsixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘zbek oilalariga xos jamoaviy mas’uliyat, qarindoshlik munosabatlari va an’anaviy qadriyatlar bilan G‘arb mamlakatlaridagi individual avtonomiya, shaxsiy chegaralar va kasbiy mustaqillikka yo‘naltirilgan yondashuvlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, sport faoliyati bilan oilaviy majburiyatlarning to‘qnashuvi, ota-ona va murabbiy rollarining birlashishi, turmush o‘rtog‘ining ruhiy zo‘riqishi, moliyaviy mas’uliyat, ommaviy axborot vositalari bosimi va sport faoliyatini yakunlash bilan bog‘liq psixologik muammolar yoritiladi. Oilaviy nizolarni konstruktiv hal etish, emotsional qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish, rollar chegaralarini belgilash va madaniy xususiyatlarni hisobga oluvchi psixologik yordam usullari taklif etiladi. Maqola sport psixologiyasi, oila psixologiyasi va etnopsixologiya yo‘nalishidagi ilmiy-amaliy tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: sport psixologiyasi, sportchilar oilasi, etnopsixologiya, oilaviy qadriyatlar, psixologik iqlim, oilaviy nizolar, rol ziddiyati, coping strategiyalari, kollektivizm, individualizm, emotsional qo‘llab-quvvatlash, sportdan keyingi adaptatsiya.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА И СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ В СЕМЬЯХ УЗБЕКСКИХ И ЗАРУБЕЖНЫХ СПОРТСМЕНОВ

Аннотация. В статье анализируются психологический климат, семейные ценности и социально-психологические особенности семей узбекских и зарубежных спортсменов с позиции сравнительной этнопсихологии. Рассматриваются сходства и различия между характерными для узбекских семей коллективной ответственностью, родственными связями и традиционными ценностями, с одной стороны, и ориентацией на индивидуальную автономию, личные границы и профессиональную самостоятельность, распространённой в ряде западных стран, с другой. Освещаются психологические проблемы, возникающие вследствие противоречий между спортивной деятельностью и семейными обязанностями, совмещения родительской и тренерской ролей, эмоционального истощения супругов, финансовой ответственности, давления средств массовой информации и завершения спортивной карьеры. Предлагаются подходы к конструктивному разрешению семейных конфликтов, укреплению эмоциональной поддержки, разграничению социальных ролей и организации психологической помощи с учётом культурных особенностей. Статья представляет теоретический и практический интерес для

специалистов в области спортивной психологии, психологии семьи и этнопсихологии.

Ключевые слова: спортивная психология, семья спортсмена, этнопсихология, семейные ценности, психологический климат, семейные конфликты, ролевой конфликт, стратегии совладания со стрессом, коллективизм, индивидуализм, эмоциональная поддержка, адаптация после завершения спортивной карьеры.

A COMPARATIVE ETHNOPSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL CLIMATE AND VALUE SYSTEMS IN UZBEK AND FOREIGN ATHLETES' FAMILIES

Abstract. This article examines the psychological climate, family values, and socio-psychological characteristics of Uzbek and foreign athletes' families from a comparative ethnopsychological perspective. It explores similarities and differences between collective responsibility, extended family ties, and traditional values characteristic of many Uzbek families and the emphasis on individual autonomy, personal boundaries, and professional independence found in some Western societies. The article also addresses psychological challenges arising from conflicts between sporting commitments and family obligations, the combination of parental and coaching roles, spouses' emotional exhaustion, financial responsibilities, media pressure, and retirement from professional sport. Constructive approaches to family conflict resolution, emotional support, role differentiation, and culturally sensitive psychological assistance are proposed. The article is intended for researchers and practitioners in sports psychology, family psychology, and ethnopsychology.

Keywords: sports psychology, athletes' families, ethnopsychology, family values, psychological climate, family conflicts, role conflict, coping strategies, collectivism, individualism, emotional support, post-career adaptation.

KIRISH

Oila shaxsning ijtimoiylashuvi, emotsional barqarorligi, qadriyatlar tizimi va hayotiy maqsadlari shakllanadigan muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi. Sport faoliyati sharoitida oilaning ahamiyati yanada ortadi, chunki professional sport yuqori jismoniy va ruhiy zo‘riqish, qat’iy kun tartibi, muntazam musobaqalar, safarlar, jarohatlanish xavfi hamda natijaga yo‘naltirilgan ijtimoiy kutilmalar bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda oiladagi psixologik iqlim sportchining emotsional holati, motivatsiyasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va sport faoliyatining barqarorligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin [5; 6].

Oilaviy psixologik iqlim oila a’zolari o‘rtasidagi emotsional munosabatlar, o‘zaro ishonch, hurmat, muloqot madaniyati, nizolarni hal etish usullari va qo‘llab-quvvatlash darajasi bilan belgilanadi. Sportchi oilasida ushbu omillar nafaqat kundalik munosabatlarga, balki musobaqa natijalari, jarohatdan tiklanish, sportdagi muvaffaqiyatsizliklarni qabul qilish va kasbiy o‘tish davrlariga moslashishga ham ta’sir qilishi mumkin.

O‘zbekiston jamiyatida oilaviy munosabatlar ko‘pincha qarindoshlik aloqalari, avlodlararo hurmat, o‘zaro yordam va jamoaviy mas’uliyat kabi qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli sportchining kasbiy faoliyati faqat uning shaxsiy tanlovi sifatida emas, balki oila farovonligi va jamiyat oldidagi mas’uliyati bilan bog‘liq hodisa sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Ota-ona, turmush o‘rtog‘i, aka-uka, opa-singil va boshqa yaqin qarindoshlarning qo‘llab-quvvatlashi sportchining ijtimoiy-psixologik resurslarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Biroq jamoaviy mas’uliyat va an’anaviy majburiyatlarning kuchliligi ayrim vaziyatlarda sportchining shaxsiy ehtiyojlari, tiklanish rejimi va kasbiy vazifalari bilan ziddiyatga kirishishi mumkin. Masalan, musobaqalar oldidan oilaviy marosimlarda qatnashish, qarindoshlar bilan bog‘liq majburiyatlarni bajarish yoki sport faoliyatiga ajratilgan vaqtni boshqa vazifalar bilan muvofiqlashtirish qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi ehtimoli mavjud.

G‘arb mamlakatlaridagi ayrim oilaviy modellarda shaxsiy avtonomiya, individual mas’uliyat, mustaqil qaror qabul qilish va shaxsiy chegaralarni saqlashga alohida e’tibor beriladi. Bunday yondashuv sportchining kasbiy maqsadlarini qo‘llab-quvvatlash uchun qulay sharoit yaratishi mumkin. Shu bilan birga, sportchining tez-tez boshqa hududga ko‘chishi, turmush o‘rtog‘ining o‘z kasbiy faoliyatini moslashtirishi va oilaviy hayotning ommaviy axborot vositalari ta’sirida qolishi yangi nizolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Sharqiy Osiyo jamiyatlarida ham oilaviy mas’uliyat, ta’lim, intizom, jamoaviy manfaat va ijtimoiy obro‘ muhim qadriyatlar sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Biroq ushbu hududni yagona madaniy model sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas: mamlakatlar, oilalar va avlodlar o‘rtasida sezilarli farqlar mavjud. Shu bois o‘zbek, G‘arb va Sharqiy Osiyo sportchilari oilalarini qiyosiy o‘rganishda madaniy umumlashtirishlardan ehtiyot bo‘lish, oilalarning individual xususiyatlarini ham hisobga olish zarur.

Mazkur mavzuning dolzarbligi professional sportning oilaviy munosabatlarga ta’sirini, turli madaniy muhitlarda qadriyatlar tizimining namoyon bo‘lishini va sportchi oilalarida yuzaga keladigan nizolarni konstruktiv hal etish imkoniyatlarini o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. Ayniqsa, milliy qadriyatlarni saqlash bilan sportchining individual ehtiyojlari, kasbiy mustaqilligi va psixologik farovonligi o‘rtasidagi muvozanatni aniqlash muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — o‘zbek va xorijiy sportchilar oilalarida psixologik iqlim hamda qadriyatlar tizimining umumiy va farqli jihatlarini qiyosiy-etnopsixologik nuqtayi nazardan tahlil qilish, oilaviy nizolarning asosiy omillarini aniqlash va ularni konstruktiv hal etishga doir tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

sportchi oilasining psixologik iqlimi va qadriyatlar tizimiga oid nazariy yondashuvlarni tahlil qilish;

o‘zbek, G‘arb va Sharqiy Osiyo oilaviy muhitlaridagi umumiy hamda farqli jihatlarni aniqlash;

sport faoliyati va oilaviy majburiyatlar o‘rtasida yuzaga keladigan ziddiyatlarning psixologik omillarini tavsiflash;

ota-ona, murabbiy va turmush o‘rtog‘i rollarining oilaviy munosabatlarga ta’sirini ko‘rib chiqish;

sportchilarning oilaviy muhitida emotsional qo‘llab-quvvatlash, stressni boshqarish va nizolarni hal etish usullarini asoslash;

milliy-madaniy xususiyatlarni hisobga oluvchi psixologik yordam va profilaktika yo‘nalishlarini taklif etish.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Sportchi oilasining psixologik xususiyatlarini o‘rganishda oila tizimi nazariyasi, sport psixologiyasi, yoshlar sportida ota-onaning ishtiroki va sportchining kasbiy rivojlanish bosqichlariga oid ilmiy yondashuvlar muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

B.D. Hellstedt sport konsultatsiyasida oilaviy tizim yondashuvining ahamiyatini yoritib, sportchi faoliyatini uning oilaviy munosabatlari va ijtimoiy muhitidan ajratib o‘rganish cheklangan natijalarga olib kelishi mumkinligini ta’kidlaydi [6]. Ushbu yondashuv sportchi, ota-ona, murabbiy va boshqa yaqin shaxslar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Oiladagi qo‘llab-quvvatlash yoki ortiqcha nazorat sportchining mustaqilligi, motivatsiyasi va emotsional holatiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

J.A. Fredricks va J.S. Eccles ota-onalarning yoshlar sportidagi ishtiroki hamda sportga jalb etilish jarayonidagi ta’sirini o‘rgangan [5]. Ushbu tadqiqot yo‘nalishi ota-onaning farzand sportidagi ishtiroki faqat moddiy yordam bilan cheklanmasligini, balki motivatsiya, kutishlar, munosabatlar va sport tajribasini qabul qilish bilan ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi farzandning sportga qiziqishini kuchaytirishi mumkin, biroq haddan tashqari talabchanlik va natijaga ortiqcha urg‘u berish psixologik bosimni oshirishi ehtimoli ham mavjud.

C.J. Knight va N.L. Holt yoshlar tennisida ota-onalik tajribasini o‘rganib, sportchining rivojlanishida oilaviy muloqot va ota-onaning xatti-harakatlari muhimligini yoritadi [7]. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, sportchi oilasida natijani baholash bilan bir qatorda bolaning sa’y-harakati, shaxsiy rivojlanishi, mustaqil qarorlari va emotsional ehtiyojlarini e’tiborga olish zarurligini ta’kidlash mumkin.

P. Wylleman va D. Lavallee sportchining rivojlanish davrlari hamda kasbiy o‘tish bosqichlarini tahlil qilgan [9]. Sportchining hayotida yoshlar sportidan professional faoliyatga o‘tish, jarohat tufayli tanaffus, sport faoliyatini yakunlash va yangi kasbiy yo‘nalishga moslashish kabi jarayonlar muhim o‘rin egallaydi. Bunday o‘zgarishlar nafaqat sportchining o‘ziga, balki uning oila a’zolariga ham ta’sir

qilishi mumkin. Shu sababli oilaning psixologik tayyorgarligi va qo‘llab-quvvatlashi o‘tish davrlarida muhim resurs hisoblanadi.

Etnopsixologik yondashuv oilaviy qadriyatlar, ijtimoiy me’yorlar, avlodlararo munosabatlar va madaniy tajribaning shaxs xulq-atvoriga ta’sirini tushuntirishda ahamiyatga ega. E.G‘. G‘oziyevning shaxs va etnopsixologiyaga oid qarashlari milliy muhit, ijtimoiylashuv va shaxs psixologiyasini o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqish uchun nazariy zamin yaratadi [3]. Ushbu nuqtayi nazardan, sportchi oilasining xususiyatlarini o‘rganishda milliy urf-odatlar bilan bir qatorda oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati, ta’lim darajasi, yashash muhiti va avlodlararo farqlarni ham hisobga olish lozim.

B. Umarov va M. Tojiyevning oila psixologiyasi hamda oilaviy munosabatlar profilaktikasiga oid ishlari oiladagi muloqot, o‘zaro tushunish va nizolarning oldini olish masalalarini yoritishda muhim ahamiyatga ega [8]. Mazkur yondashuv sportchi oilalarida nizolarni faqat yuzaga kelgan muammoni bartaraf etish orqali emas, balki oldindan kelishuvlar, mas’uliyat taqsimoti va emotsional qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish orqali kamaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

M. Karimboevning sportchi shaxsini shakllantirishda oilaviy muhit va sotsiokultural omillarning o‘rniga oid ishlari ham tadqiqot mavzusi bilan bevosita bog‘liq [4]. Oilaviy munosabatlar, ijtimoiy kutishlar va madaniy qadriyatlarning sportchi shaxsiga ta’sirini o‘rganish sport faoliyatining ijtimoiy-psixologik omillarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

G. Balyanning professional sportchi oilasining psixologik xususiyatlari va inqiroz davrlariga oid asari sport faoliyatining oilaviy munosabatlarga ta’sirini o‘rganishda foydalanilishi mumkin bo‘lgan manbalardan biridir [1]. A.G. Barabanovning sport mahorati va sportchi shaxsining ijtimoiylashuviga oid ishlari esa sportchining kasbiy rivojlanishi bilan uning ijtimoiy muhiti o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishga yordam beradi [2].

Mavjud adabiyotlar tahlili sportchi oilasining psixologik muhitini o‘rganishda bir necha yo‘nalish muhim ekanini ko‘rsatadi: oilaviy qo‘llab-quvvatlash, ota-onalik uslublari, rollar va mas’uliyat taqsimoti, sportchining kasbiy o‘tish davrlari hamda madaniy qadriyatlar. Shu bilan birga, o‘zbek, G‘arb va Sharqiy Osiyo sportchilari oilalarini aynan psixologik iqlim va qadriyatlar tizimi doirasida qiyosiy o‘rganish, oilaviy nizolarni madaniy kontekst bilan bog‘liq holda izohlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ilmiy yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini oila psixologiyasi, sport psixologiyasi, etnopsixologiya va ijtimoiy psixologiyaning oila hamda shaxs munosabatlarini izohlovchi nazariy yondashuvlari tashkil etadi. Sportchi oilasi o‘zaro ta’sir qiluvchi shaxslar, rollar, qadriyatlar va ijtimoiy kutishlardan iborat tizim sifatida ko‘rib chiqiladi [5–9].

Tadqiqot doirasida quyidagi usullardan foydalanish nazarda tutiladi:

Qiyosiy-etnopsixologik tahlil — o‘zbek, G‘arb va Sharqiy Osiyo oilalarida oilaviy qadriyatlar, jamoaviy mas’uliyat, shaxsiy mustaqillik va ijtimoiy kutishlarning namoyon bo‘lish xususiyatlarini qiyoslash uchun qo‘llaniladi.

Nazariy tahlil va umumlashtirish — sportchi oilalarining psixologik iqlimi, ota-onaning sportdagi ishtiroki, oilaviy nizolar va kasbiy o‘tish davrlariga oid ilmiy adabiyotlarni tizimlashtirishga xizmat qiladi.

Tizimli yondashuv — sportchi, ota-ona, turmush o‘rtog‘i, murabbiy va boshqa oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlarni o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi.

Kontent-tahlil — tanlangan ilmiy manbalarda uchraydigan oilaviy qo‘llab-quvvatlash, rol ziddiyati, kollektivizm, individualizm, coping strategiyalari va sportdan keyingi moslashuv tushunchalarini tahlil qilish uchun qo‘llaniladi.

Muammoli-vaziyatli tahlil — sport rejimi bilan oilaviy majburiyatlarning to‘qnashuvi, ota-ona va murabbiy rollarining birlashishi, turmush o‘rtog‘ining ruhiy toliqishi, moliyaviy kelishmovchiliklar va media bosimi bilan bog‘liq vaziyatlarni izohlash uchun foydalaniladi.

Tadqiqotning qiyosiy doirasiga O‘zbekiston oilaviy muhiti, G‘arb mamlakatlarida uchraydigan oilaviy yondashuvlar hamda Sharqiy Osiyo jamiyatlariga xos ayrim qadriyatlar kiritiladi. Bunda ushbu guruhlar ichki jihatdan bir xil emasligi e’tiborga olinadi. Milliy madaniyat oilaviy munosabatlarga ta’sir qiluvchi omillardan biri sifatida ko‘riladi, lekin oiladagi barcha xususiyatlarni faqat etnik mansublik bilan izohlashdan saqlaniladi.

Mazkur maqola taqdim etilgan adabiyotlar va nazariy yondashuvlarga tayangan konseptual-qiyosiy tahlil xarakteriga ega. Agar empirik so‘rovnoma, intervyu yoki psixodiagnostik tadqiqot o‘tkazilmagan bo‘lsa, natijalar statistik jihatdan tasdiqlangan xulosalar sifatida emas, balki ilmiy manbalar asosida ishlab chiqilgan nazariy umumlashtirishlar sifatida talqin qilinishi lozim.

NATIJALAR

Sportchi oilasining psixologik iqlimi va umumiy qadriyatlar

Tahlil natijasida sportchi oilalarining madaniy muhitidan qat’i nazar, ularni birlashtiruvchi bir qator umumiy xususiyatlar mavjudligi ko‘rinadi. Birinchidan, sport faoliyatining uzoq muddatli maqsadlari intizom, muntazam mashg‘ulot, uyqu, ovqatlanish va tiklanish tartibiga rioya qilishni talab etadi. Oilaning ushbu talablarni tushunishi sportchining kundalik faoliyatini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, oila sportchining muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarini boshdan kechirishida muhim emotsional tayanch vazifasini bajaradi. Musobaqadagi mag‘lubiyat, jarohat yoki sport natijalarining pasayishi o‘ziga ishonch va motivatsiyaga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday vaziyatlarda sportchini fa-

qat natijasi orqali baholamaslik, uning shaxsiy qadr-qimmatini sportdagi yutuqlardan ajratish muhimdir.

Uchinchidan, sportchining rivojlanishi ko‘pincha oilaviy vaqt, moliyaviy mablag‘ va emotsional resurslarni talab qiladi. Mashg‘ulotlar, musobaqalar, safarlar va tiklanish jarayonlariga moslashish oila a’zolaridan o‘zaro kelishuv hamda muayyan darajada fidoyilikni talab etishi mumkin. Biroq mazkur fidoyilik bir tomonlama majburiyatga aylanib qolmasligi, oila a’zolarining ehtiyojlari va manfaatlari ham e’tiborga olinishi kerak.

To‘rtinchidan, sog‘lom psixologik iqlim sportchining oilada o‘z fikrini erkin ifoda etishi, muammolarini ochiq muhokama qilishi va xatolaridan keyin ham qo‘llab-quvvatlanishini his etishi bilan bog‘liq. Oila a’zolari o‘rtasidagi ochiq muloqot sportchining ruhiy bosimini kamaytirishi va muammolarni erta aniqlashga yordam berishi mumkin.

O‘zbek va xorijiy sportchilar oilalarida qadriyatlar tizimining qiyosiy xususiyatlari

O‘zbek va xorijiy sportchilar oilalarini qiyoslashda jamoaviylik, shaxsiy mustaqillik, oilaviy mas’uliyat, gender rollari va farzand tarbiyasiga oid yondashuvlar muhim mezonlar hisoblanadi. Bunda xorijiy oilalarni yagona model sifatida talqin qilish o‘rniga, G‘arb va Sharqiy Osiyo muhitlaridagi farqlarni alohida hisobga olish zarur.

Mezon	O‘zbek oilaviy muhitida uchrashi mumkin bo‘lgan xususiyatlar	G‘arb mamlakatlaridagi ayrim oilaviy yondashuvlar	Sharqiy Osiyo muhitida uchrashi mumkin bo‘lgan xususiyatlar
Oila tuzilishi va ko‘mak	Katta oila va qarindoshlarning ishtiroki muhim bo‘lishi mumkin	Yadro oilasi va professional ko‘mak tarmoqlarining roli kuchli bo‘lishi mumkin	Oila va jamoa oldidagi mas’uliyat muhim o‘rin tutishi mumkin
Motivatsiya	Oila roziligi, oilaviy farovonlik va el-yurt ishonchini oqlash	Shaxsiy maqsadlar, mustaqil rivojlanish va kasbiy natijalar	Intizom, mehnatsevarlik, jamoaviy maqsad va ijtimoiy kutishlar
Qaror qabul qilish	Kattalar fikri va oilaviy maslahat muhim bo‘lishi mumkin	Shaxsiy tanlov va individual mas’uliyatga urg‘u berilishi mumkin	Oilaviy maslahat va ijtimoiy me’yorlar muhim bo‘lishi mumkin
Gender rollari	An’anaviy vazifalar ayrim oilalarda saqlanishi mumkin	Sheriklik va kasbiy mustaqillikni ta’minlashga intilish kuzatilishi mumkin	An’anaviy kutishlar bilan zamonaviy tenglik talablari birga namoyon bo‘lishi mumkin
Moliyaviy munosabatlar	Daromadni oilaviy ehtiyojlar va qarindoshlarga yordamga yo‘naltirish muhim bo‘lishi mumkin	Shaxsiy va umumiy mablag‘lar o‘rtasida aniq chegaralar belgilanishi mumkin	Oilaviy majburiyatlar va moliyaviy intizomga urg‘u berilishi mumkin

Farzand tarbiyasi	Ota-onaning yo‘naltiruvchi roli kuchli bo‘lishi mumkin	Bolaning qiziqishi va mustaqil tanlovini qo‘llab-quvvatlashga e’tibor berilishi mumkin	Intizom, ta’lim va muntazam mehnatga katta ahamiyat berilishi mumkin

Izoh: jadvaldagi tavsiflar umumlashtirilgan tahliliy tendensiyalar bo‘lib, barcha oilalarga bir xil darajada taalluqli emas. Ularni empirik qiyosiy tadqiqot natijalari bilan tasdiqlash talab etiladi.

O‘zbek sportchilari oilalarida yuzaga keladigan o‘ziga xos nizolar

O‘zbek oilalarida sportchining muvaffaqiyati oila a’zolarining umumiy sa’y-harakati sifatida qabul qilinishi mumkin. Ota-onaning duosi, yaqinlarning qo‘llab-quvvatlashi va oilaning ijtimoiy obro‘si sportchi uchun muhim motivatsiya manbaidir. Biroq mag‘lubiyatni oila oldidagi qarzdorlik sifatida qabul qilish ruhiy bosimni kuchaytirishi mumkin.

O‘zbek sportchilari oilalarida nizolar ko‘pincha professional sport rejimi va an’anaviy oilaviy majburiyatlar to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladi. Mashg‘ulotlar va musobaqalar sababli to‘y, marosim va qarindoshlar bilan uchrashuvlarda qatnasha olmaslik ayrim hollarda e’tiborsizlik sifatida talqin qilinadi. Bunday nizolarni kamaytirish uchun sport jadvalini oldindan muvofiqlashtirish va oilaviy munosabatlarga sifatli vaqt ajratish muhimdir.

Yana bir muammo ota-onalik va murabbiylik rollarining birlashishidir. Ota yoki ona farzandiga murabbiylik qilganda, sportdagi tanqid va talabchanlik oilaviy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli sport faoliyati bilan oilaviy munosabatlarni farqlash, farzandning his-tuyg‘ularini tinglash va zarur holatlarda sport psixologi yordamidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Sportchining uzoq muddatli safarlari ham turmush o‘rtog‘ining zimmasiga qo‘shimcha mas’uliyat yuklashi mumkin. Oilaviy vazifalarni adolatli taqsimlash, muntazam muloqot va yaqinlarning ko‘magidan foydalanish emotsional charchoqni kamaytiradi. Eng muhimi, sportchining qadr-qimmatini uning natijalaridan mustaqil ravishda hurmat qilish lozim.

G‘arb sportchilari oilalarida kuzatilishi mumkin bo‘lgan nizolar

G‘arb mamlakatlaridagi ayrim sportchi oilalarida nizolar shaxsiy avtonomiya, kasbiy maqsadlar, moliyaviy mustaqillik va media bosimi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Sportchining boshqa klubga o‘tishi yoki xorijga ko‘chishi turmush o‘rtog‘ining kasbiy faoliyati va ijtimoiy aloqalariga ta’sir qiladi. Bunday vaziyatlarda har ikki tomonning manfaatlarini hisobga olish, ko‘chish shartlarini oldindan muhokama qilish va zarur bo‘lsa, oilaviy psixolog yordamidan foydalanish muhimdir.

Ommaviylik va ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy munosabatlar sportchining oila a’zolarida ham xavotir va ruhiy zo‘riqish keltirib chiqarishi mumkin. Buning oldini olish uchun shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash, raqamli gigiyena qoidalariga rioya qilish va oilaviy hayotga oid axborotni tarqatish chegaralarini belgilash zarur.

Yuqori daromad va moliyaviy mas’uliyat ham oilaviy kelishmovchiliklarga sabab bo‘lishi mumkin. Daromad va xarajatlarni rejalashtirish, moliyaviy savodxonlikni oshirish hamda oilaviy va shaxsiy mablag‘lar bo‘yicha kelishuvga erishish bunday nizolarni kamaytiradi.

Sharqiy Osiyo sportchilari oilalarida qadriyatlar va psixologik bosim

Sharqiy Osiyoning ayrim oilalarida intizom, oilaviy mas’uliyat, ijtimoiy obro‘ va jamoaviy maqsadlarga alohida e’tibor beriladi. Bu qadriyatlar sportchining muntazam mehnati va uzoq muddatli maqsadlarga intilishini qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Biroq yuqori natijaga doir oilaviy va ijtimoiy kutishlar sportchida muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish hamda boshqalarning bahosiga ortiqcha bog‘lanish holatlarini yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli natijadan tashqari, sportchining sa’y-harakati va shaxsiy rivojlanishini ham qadrlash, uning dam olish va mustaqil qaror qabul qilish ehtiyojlarini hisobga olish lozim.

Sharqiy Osiyo oilalarini yagona psixologik model sifatida baholash to‘g‘ri emas. Madaniy qadriyatlarning ta’siri muayyan mamlakat, sport turi va oilaviy munosabatlarga qarab farqlanishi mumkin.

Sportchi oilalarida nizolarni konstruktiv hal etish mexanizmlari

O‘zbek, G‘arb va Sharqiy Osiyo oilalarida nizolar turlicha namoyon bo‘lsada, ularni bartaraf etishda quyidagi umumiy mexanizmlar muhim ahamiyatga ega:

Rollar va mas’uliyatlarni belgilash: sportchi, ota-ona, murabbiy va turmush o‘rtog‘i vazifalarini farqlash.

Samarali muloqot: oila a’zolarining his-tuyg‘ularini tinglash, ayblovlardan qochish va muammolarni hamkorlikda hal etish.

Oilaviy rejalashtirish: mashg‘ulotlar, safarlar, tiklanish va oilaviy tadbirlarni oldindan muvofiqlashtirish.

Stressni boshqarish: muammoga yo‘naltirilgan va emotsiyaga yo‘naltirilgan coping strategiyalarini rivojlantirish.

Kasbiy o‘tish davrlariga tayyorgarlik: jarohat, natijalarning pasayishi yoki sport faoliyatini yakunlash davrida psixologik yordam va yangi maqsadlarni belgilash.

Madaniy xususiyatlarni hisobga olish: oilaning qadriyatlari va real ehtiyojlariga mos psixologik yordam ko‘rsatish.

Xulosa qilib aytganda, sportchi oilalarida sog‘lom psixologik iqlimni shakllantirish o‘zaro hurmat, aniq mas’uliyat taqsimoti, emotsional qo‘llab-quvvatlash va madaniy xususiyatlarni hisobga olishga bog‘liq. Psixologik yordam

milliy stereotiplarga emas, balki muayyan oilaning ehtiyojlari va munosabatlariga asoslanishi lozim.

MUHOKAMA

Tadqiqot doirasidagi nazariy tahlil sportchi oilasining psixologik iqlimi faqat milliy madaniyat bilan belgilanmasligini ko‘rsatadi. Sport turi, sportchining yoshi, professional maqomi, oilaning iqtisodiy sharoiti, ta’lim darajasi, oilaviy tuzilishi va shaxslararo munosabatlar ham muhim omillar hisoblanadi. Shu sababli kollektivistik va individualistik yondashuvlarni mutlaq qarama-qarshi tizimlar sifatida emas, balki turli oilalarda turlicha namoyon bo‘ladigan qadriyatlar yo‘nalishi sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

O‘zbek oilalarida jamoaviy ko‘mak va qarindoshlik aloqalari sportchi uchun muhim ijtimoiy resurs bo‘lishi mumkin. Ushbu resurslar sportchining moliyaviy, maishiy va emotsional ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi. Biroq oilaviy kutishlar haddan tashqari kuchli bo‘lsa, sportchining shaxsiy ehtiyojlari va mustaqil qarorlariga yetarli e’tibor berilmasligi mumkin. Demak, jamoaviy qadriyatlarni saqlash bilan birga, shaxsiy chegaralarni hurmat qilish ham muhimdir.

G‘arb oilaviy muhitlarida shaxsiy avtonomiya va kasbiy mustaqillikka beriladigan e’tibor sportchining o‘z maqsadlarini belgilashiga yordam berishi mumkin. Biroq oilaning har bir a’zosi mustaqil maqsadlarga ega bo‘lgan sharoitda umumiy oilaviy ehtiyojlarni muvofiqlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli mustaqillik va o‘zaro bog‘liqlikni bir-biriga zid tushunchalar sifatida emas, balki muvozanat talab qiluvchi munosabatlar sifatida talqin qilish lozim.

Sharqiy Osiyo oilaviy muhitlarida intizom, mehnatsevarlik va ijtimoiy mas’uliyat sportchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Biroq yuqori natijaga doir tashqi kutishlar sportchining ichki motivatsiyasi va emotsional farovonligi bilan muvofiqlashtirilishi zarur. Oila va murabbiylarning asosiy vazifasi faqat natijaga erishishni talab qilish emas, balki sportchining uzoq muddatli rivojlanishi uchun sog‘lom psixologik sharoit yaratishdan iborat.

Sportchi oilalarida yuzaga keladigan nizolarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, muammolarning ko‘pi kasbiy talablar bilan oilaviy kutishlar o‘rtasidagi kelishmovchilik, rollarning noaniqligi, emotsional ehtiyojlarning e’tiborsiz qolishi va kelishuv mexanizmlarining yetarli emasligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun nizolarni hal etishda bir tomonning manfaatini ustun qo‘yishdan ko‘ra, oila a’zolarining ehtiyojlarini aniqlash va umumiy yechim ishlab chiqish samaraliroq yondashuv hisoblanadi.

Amaliy jihatdan sport klublari, sport maktablari va tayyorlov markazlarida oilalar bilan ishlashga qaratilgan psixologik dasturlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bunday dasturlar ota-onalar uchun sportdagi motivatsiya va emotsional qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha mashg‘ulotlar, murabbiylar uchun oilaviy

munosabatlar bilan bog‘liq muammolarni aniqlash bo‘yicha tavsiyalar hamda sportchilar uchun stressni boshqarish ko‘nikmalarini qamrab olishi mumkin.

Shuningdek, sportchining kasbiy faoliyatini yakunlash davriga oldindan tayyorgarlik ko‘rish muhimdir. Sport faoliyatidan keyingi hayotga moslashish yangi kasbiy maqsadlarni belgilash, ijtimoiy munosabatlarni qayta tashkil etish va shaxsiy identifikatsiyaning o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Oila ushbu davrda sportchining faqat avvalgi yutuqlarini emas, balki yangi faoliyat yo‘nalishlarini ham qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Tadqiqotning muhim cheklovi shundaki, mazkur maqola nazariy manbalar va konseptual qiyosiy tahlilga asoslangan. O‘zbek, G‘arb va Sharqiy Osiyo sportchilari oilalarini bir xil metodologiya asosida qamrab olgan empirik so‘rov yoki intervyu natijalari taqdim etilmagan. Shu sababli milliy guruhlar o‘rtasidagi farqlarni statistik jihatdan tasdiqlangan natijalar sifatida talqin qilish mumkin emas. Kelgusida sportchilarning o‘zlari, ularning turmush o‘rtoqlari, ota-onalari va murabbiylari ishtirokida so‘rovlar hamda yarim tuzilgan intervyular o‘tkazish, psixologik iqlim va oilaviy qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatkichlarini qiyoslash tadqiqotning ilmiy asoslanganligini kuchaytiradi.

XULOSA

O‘zbek va xorijiy sportchilar oilalarining psixologik iqlimi va qadriyatlar tizimini qiyosiy-etnopsixologik tahlil qilish oilaviy munosabatlar sportchining kasbiy faoliyati, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuvida muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Oila sportchi uchun moddiy yordam manbai bo‘lish bilan birga, ruhiy tayanch, motivatsiya va stressni yengishga ko‘maklashuvchi ijtimoiy muhit ham hisoblanadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, o‘zbek oilaviy muhitida jamoaviy mas’uliyat, qarindoshlik aloqalari va oilaviy obro‘ga e’tibor muhim o‘rin tutishi mumkin. G‘arb mamlakatlaridagi ayrim oilaviy modellarda shaxsiy avtonomiya, mustaqil qaror qabul qilish va kasbiy chegaralarga urg‘u beriladi. Sharqiy Osiyo muhitlarida esa intizom, mehnatsevarlik, oilaviy mas’uliyat va jamoaviy maqsadlar alohida ahamiyat kasb etishi mumkin. Biroq ushbu xususiyatlar umumlashtirilgan tendensiyalar bo‘lib, barcha oilalarga bir xil darajada taalluqli emas.

Sportchi oilalarida yuzaga keladigan asosiy nizolar sport rejimi va oilaviy majburiyatlarning to‘qnashuvi, ota-ona va murabbiy rollarining birlashishi, turmush o‘rtog‘ining ruhiy toliqishi, moliyaviy mas’uliyat, media bosimi va sport faoliyatini yakunlash davridagi moslashuv bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ushbu muammolarni bartaraf etishda rollarni aniq chegaralash, ochiq muloqot, o‘zaro hurmat, oilaviy rejalashtirish va emotsional qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

Amaliy tavsiyalar sifatida sport klublari va sport ta’limi muassasalarida oilalar bilan psixologik ishlash dasturlarini yo‘lga qo‘yish, ota-onalar va murabbiylar

uchun muloqot hamda nizolar profilaktikasi bo‘yicha treninglar tashkil etish, sportchilarning stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish va sportdan keyingi hayotga moslashish bo‘yicha maslahatlar berish taklif etiladi.

Shuningdek, psixologik yordamni tashkil etishda milliy-madaniy qadriyatlarni e’tiborga olish, lekin shaxsning individual ehtiyojlarini ham ustuvor hisoblash lozim. Oila qadriyatlari sportchining rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi majburiyatlar majmui sifatida emas, balki uning mustaqilligi va farovonligini qo‘llab-quvvatlovchi resurs sifatida shakllantirilishi maqsadga muvofiq.

Kelgusida o‘zbek, G‘arb va Sharqiy Osiyo sportchilari oilalarida psixologik iqlim, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, rol ziddiyati va coping strategiyalarini empirik metodlar asosida qiyosiy o‘rganish zarur. Bunday tadqiqotlar sportchi oilalariga ko‘rsatiladigan psixologik yordamning madaniy jihatdan mos, ilmiy asoslangan va amaliy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Балян Г. А. Психология семьи профессионального спортсмена: специфические особенности и кризисные периоды. — Москва: Спорт, 2018. (Nashr ma’lumotlarini asl manba bilan tekshirish tavsiya etiladi.)

2. Барабанов А. Г. Высшее спортивное мастерство и социализация личности спортсмена. — Санкт-Петербург: НГУ им. П. Ф. Лесгафта, 2020. (Bibliografik ma’lumotlarni aniqlashtirish zarur.)

3. Ғозиев Э. Ғ. Этнопсихология ва шахс психологияси. — Тошкент: Университет, 2010.

4. Каримбоев М. Ш. Sportchi shaxsini shakllantirishda oilaviy muhit va sotsiokultural omillarning o‘rni // Fan-Sportga. — 2021. — № 3(2). — B. 45–49. (Jurnal nomi, soni va sahifalarini tekshirish tavsiya etiladi.)

5. Fredricks J. A., Eccles J. S. Parental Influences on Youth Involvement in Sports // Journal of Sport and Exercise Psychology. — 2004. — Vol. 26, No. 1. — P. 1–15.

6. Hellstedt B. D. Invisible Players: A Family Systems Model of Sports Counseling // Journal of Counseling & Development. — 1995. — Vol. 74, No. 2. — P. 117–124.

7. Knight C. J., Holt N. L. Parenting in Youth Tennis: Understanding and Enhancing Children’s Experiences // Psychology of Sport and Exercise. — 2014. — Vol. 15, No. 2. — P. 155–164.

8. Umarov B. M., Tojiyev M. M. Oila psixologiyasi va oilaviy munosabatlar profilaktikasi. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2019. (Nashr ma’lumotlarini tekshirish tavsiya etiladi.)

9. Wylleman P., Lavallee D. A Developmental Perspective on Transitions Faced by Athletes // Developmental Sport and Exercise Psychology: A Lifespan Perspective / Ed. M. Weiss. — Morgantown, WV: Fitness Information Technology, 2004. — P. 507–527.